

ВЫЗНАЧЭННЕ ЗЛУЧНІКАЎ З ДАЛУЧАЛЬНЫМ ЗНАЧЭННЕМ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Некаторыя злучнікі ў сучаснай беларускай мове могуць афармляць як злучальную (соединительную) сувязь, так і далучальную (присоединительную) сувязь. Да такіх злучнікаў адносяцца злучальныя (сочинительные) злучнікі *і, а, але, ды* (у значэнні *і і але*) і падпарадкавальныя злучнікі *калі, пакуль, толькі, каб, як* і інш. Каб дакладна размежаваць значэнне такіх злучнікаў, трэба ўлічваць будову аб'яднаных адзінак (аднародных членаў сказа, адасобленых членаў сказа, частак складанага сказа, асобных сказаў у тэксце), а таксама наяўнасць пры злучніках пэўных лексічных сродкаў (мадальных слоў, часціц, прыслоўяў, спалучэнняў слоў), якія ўказваюць на характар сувязі.

Так, заўсёды далучальную сувязь афармляюць злучнікі, якія аб'ядноўваюць асобныя сказы ў тэксце, прычым гэтыя сказы з'яўляюцца парцэляванымі канструкцыямі: *Было зноў трохі лесу. І поле. І возера.* (Я. Брыль); *Бор. Сасновыя шаты. Ды верас. Ды мох.* (А. Куляшоў); *Іван Васільевіч трохі не абурываўся. Але стрываўся.* (І. Шамякін); *Гарэлі полымем гарачым асін пажоўклыя лісты. А з пералескаў і дуброў плылі вячэрнія туманы.* (М. Танк); *Ляціць гэта песня, яе не стрываць. Бо лепшае песні на свеце няма.* (М. Хведаровіч); *Трэба Сашу папярэдзіць. Каб не схавілі.* (І. Шамякін); *Да каменданта ён заходзіць не хацеў... Хаця агонь у шыбінах завяяных не згас.* (М. Танк); *Мы вярнуліся назад, у горад. Калі была ўжо ноч.* (М. Зарэцкі); *Ніводнага ўсплёску. Пакуль Віктар не разбудзіў цішу блешняй спінінга.* (І. Шамякін); *У шчыліне аконнай шыбы тонка і візгуча вые вецер. Нібы хто грае на грэбені.* (Э. Самуйлёнак)

Акрамя таго, з дапамогай злучнікаў афармляецца далучальная сувязь, калі яны ўводзяць у сказ адасобленыя члены сказа: *Усё-такі тут кавалак жыцця пражыты, і не абы-які.* (І. Мележ); *Хочацца слова кінуць, ды жорсткае, ды калючае.* (М. Лынькоў); *Ідзе гоман, а крылаты, ідзе, не сціхае.*

(Я. Купала); *Відаць, далёкі продак Веньяміна быў грыбнік, але не самы ўдалы.*
(І. Навуменка); *Лес, хоць сабе ельнік, расце марудна.* (У. Краўчанка)

Нярэдка пры такіх злучніках ужываюцца спецыяльныя лексічныя сродкі, якія ўказваюць на далучальную сувязь. Так, пры злучніку *і* могуць размяшчацца часціцы *яшчэ* і *ўжо*, якія надаюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку і дадатковыя семантычныя адценні вылучальнасці і выніковасці адасобленым членам сказа: *Паказалася прынадная мясіна, і яшчэ не абжытая.* (Я. Маўр); *Беспамылкова можна было ўгадаць, што гэтыя пасажыры былі вясковыя жыхары, муж і жонка, і ўжо немаладыя.* (М. Ракітны)

Часціцы *нават*, *асабліва* не толькі ўзмацняюць, але і падкрэсліваюць тое, што абазначана адасобленымі членамі сказа: *Яму патрэбна дапамога, і нават вельмі спешна.* (А. Якімовіч); *Лекцыі з нецярылівасцю чакалі ўсе курсанты, і асабліва Генька.* (М. Паслядовіч)

Для выдзялення і абмежавання таго, што абазначана адасобленымі акалічнасцямі, служыць часціца *толькі*: *Сакрэтныя пісьмы ён чытае адзін, і толькі вачыма.* (І. Мележ)

Часціцы *іменна*, *менавіта*, спалучэнне *больш за ўсё* ўдакладняюць і падкрэсліваюць важнасць таго, што абазначана адасобленымі членамі сказа: *Ён збіраецца ехаць, і іменна туды, куды намякаў Крушынскі.* (З. Бядуля); *Мне трэба гаварыць аб гэтым, і менавіта ў такі момант, калі няма іншых кандыдатаў.* (М. Машара); *Думкі гэтыя не давалі спакою, і больш за ўсё таму, што трывожыла Васіля далейшае.* (І. Мележ)

Пры злучніку *а* могуць ужывацца спалучэнне *тым больш* для вылучэння і падкрэслівання сэнсу адасобленага члена сказа і мадальнае слова *значыць*, якое надае заключальнае адценне зместу адасобленага члена сказа: *Нядрэнна адпачыць, а тым больш дома.* (І. Шамякін); *У Міканораву хату найперш прыходзілі важныя для калгаса, а значыць так ці інакш і для ўсіх Куранёў, навіны.* (І. Мележ)

Злучнік *ды* можа спалучацца з часціцай *яшчэ*, якая падкрэслівае важнасць таго, што абазначана адасобленымі членамі: *Сцяпан мае стрэльбу, ды яшчэ якую хвацкую!* (У. Краўчанка) Часціца *ўсё* ўжываецца для ўзмацнення сэнсу адасобленых членаў: *Пад маім акном зашамацелі лісцем кусты бэзу, ды ўсё гучней і гучней.* (А. Васілевіч) Спалучэнне часціц *яшчэ* як павышае экспрэсіўнасць інфармацыі, змешчанай у адасобленых членах сказа: *Ён скончыў школу, і яна скончыла – ды яшчэ як!* (Я. Колас)

Злучнік *але* можа ўводзіць у сказ адасобленыя члены ў спалучэнні з часціцай *толькі*, якая надае абмежавальнае адценне іх зместу: *Асобныя адмеціны разгубленасці былі і ўчора, але толькі асобныя.* (І. Навуменка)

Пры злучніку *хоць* можа ўжывацца ўзмацняльная часціца *і*, якая надае выразную эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку зместу адасобленага члена сказа: *Шляхам, хаця і нялёгкім, мы цвёрда да шчасця ідзём.* (А. Звонак)

На далучальны характар сувязі аднародных членаў сказа, як правіла, указваюць лексічныя сродкі, якія знаходзяцца пры злучніках. Так, пры злучніку *і* могуць ужывацца часціцы *нават*, *асабліва*, якія вылучаюць і падкрэсліваюць тое, што названа апошнім з аднародных членаў сказа: *Кожны камень і нават зоры агнём апалены былі.* (П. Прыходзька); *Цешаць душу барозны і асабліва бурты выдатнай бульбы.* (Я. Брыль)

Прыслоўе *наогул* сведчыць аб тым, што пералічэнне таго, што названа аднароднымі членамі, не толькі закончана, але і падагулена: *Любе было неяк нават сумнавата, што вось едзе ў Мінск яе сяброўка і наогул столькі серадзіборцаў, а яна астаецца.* (П. Пестрак)

Спалучэнне ў сувязі з гэтым дае магчымасць аб'ядноўваць аднародныя члены сказа, якія знаходзяцца ў прычынна-выніковых узаемаадносінах паміж сабой: *Доўгая хадзьба па балоце і ў сувязі з гэтым прыкрая стома вымушалі спыніцца на адпачынак.* (Э. Самуйлёнак)

Спалучэнне *разам з тым* надае адценне неадпаведнасці далучальным адносінам: *Адыходзіла нялёгкае і разам з тым прывабнае дзяцінства.* (І. Новікаў)

З дапамогай спалучэння *галоўным чынам* вылучаецца і падкрэсліваецца найбольшая значнасць апошняга з аднародных членаў: *Панна Ядвіга павінна была здаць экзамен спеваў перад гасцямі і, галоўным чынам, перад панам Ястрабінскім.* (З. Бядуля)

Спалучэнне ў *дадатак* сведчыць аб другарадным значэнні таго, што абазначана апошнім з аднародных членаў сказа: *Бабуля дала мне хлеба і ў дадатак кавалачак цукру.* (З. Бядуля)

Пры злучніку *а* для аб'яднання аднародных членаў сказа ўжываюцца спалучэнні *тым больш, разам з тым*, мадальныя словы *галоўнае, значыць*, часціца *таксама*: *З маленства ён ні ў чым не ведаў нястачы, а тым больш якога гора.* (М. Машара); *Ёй захацелася крычаць на таго “няўдзячніка”, што зрабіў гэткую непрыемнасць яе бацьку, а значыць і ёй самой.* (У. Шахавец); *Мяне здзівіла, а разам з тым і спадабалася ўслуга старога рыбака.* (А. Якімовіч); *Жалезная вытрымка, а галоўнае – смеласць уласцівы сапраўднаму разведчыку.* (І. Новікаў); *Новыя магутныя электрастанцыі, а таксама металургічныя заводы мелі патрэбу ў бесперабойным забеспячэнні іх вугалем і коксам.* (У. Шыцік)

Кожны з гэтых лексічных сродкаў надае далучальным адносінам пэўныя сэнсавыя адценні: спалучэнне *разам з тым* – адценне сумеснасці, мадальнае слова *галоўнае* актуалізуе змест апошняга аднароднага члена сказа, часціца *таксама* ўказвае на агульнае падабенства таго, што названа аднароднымі членамі сказа. Пра спалучэнне *тым больш* і мадальнае слова *значыць* гаварылася вышэй.

Пры злучніку *ды* ўжываюцца часціца *яшчэ*, спалучэнне *яшчэ ў дадатак*, спалучэнне часціц *так і*: *Дажываюць у садзе свой век дзедаўскія дзесяць яблынь, чатыры грушы, штук колькі вішань ды яшчэ куст кіслага-перакіслага агрэсту.* (А. Васілевіч); *Шабянкоў па-ранейшаму ўсміхнуўся яму ў твар ды яшчэ ў дадатак засвістаў пад нос сабе нейкі нахабны матыўчык...* (М. Зарэцкі); *Ён пабудаваў сабе хату, ажаніўся, ды так і застаўся тут на ўсё жыццё.* (П. Галавач)

Спалучэнне *яшчэ ў дадатак* падкрэслівае дадатковы характар таго, што абазначана апошнім з аднародных членаў сказа; спалучэнне часціц *так і* надае адценне выніковасці далучальным адносінам. Пра часціцу *яшчэ* гаварылася вышэй.

Пры злучніку *але ў* якасці дадатковага лексічнага сродку ўжываецца займеннік *гэта ў* форме ўскосных склонаў, які ўмяшчае ў сябе змест папярэдніх аднародных членаў сказа і паказвае на іх неадпаведнасць: *Рыгор не ведаў яго прозвішча, але гэтага не дапытваўся, разумеючы, што такім людзям нельга пакуль што быць блізка знаёмымі нават са сваімі папличнікамі на барацьбе.* (Р. Сабаленка)

Злучнік *хоць* аб'ядноўвае толькі аднародныя выказнікі. У якасці лексічнага сродку пры ім ужываецца займеннік *гэта ў* форме роднага склону, які ўмяшчае ў сябе змест папярэдняга выказніка і разам са злучнікам падкрэслівае неадпаведнасць абазначаных выказнікамі дзеянняў [1, с. 45]: *Дзядзька злаваў, хоць гэтага не паказваў.* (Я. Колас)

Такім чынам, далучальнае значэнне маюць злучальныя (сочинительные) і падпарадкавальныя злучнікі, якія служаць для сувязі асобных сказаў у тэксце з будовай парцэляваных канструкцый, а таксама злучнікі, якія ўводзяць у сказ адасобленыя члены сказа. Да апошніх адносяцца злучальныя злучнікі *і, а, але, ды* (у значэнні *і і але*) і падпарадкавальны злучнік *хоць*. Пры гэтых злучніках могуць быць лексічныя сродкі, якія таксама ўказваюць на характар далучальнай сувязі. Кожны злучнік спалучаецца з пэўным колам такіх лексічных сродкаў. Так, злучнік *і* можа канкрэтызавацца часціцамі *яшчэ, ужо, нават, асабліва, толькі, іменна, менавіта*, прыслоўем *наогул*, спалучэннямі *больш за ўсё, у сувязі з гэтым, разам з тым, галоўным чынам, у дадатак*. Пры злучніку *а* могуць ужывацца мадальныя словы *галоўнае, значыць*, часціца *таксама*, спалучэнні *тым больш, разам з тым*. Злучнік *ды* можа спалучацца з часціцамі *яшчэ, усё*, спалучэннем часціц *яшчэ як, так і*, спалучэннем *яшчэ ў дадатак*. Злучнік *але* можа ўдакладняцца часціцай *толькі*, а таксама займеннікам *гэта ў* форме

ўскосных склонаў. Злучнік *хоць* канкрэтызуецца часціцай *і*, а таксама займеннікам *гэта* ў форме роднага склону.

З улікам вышэй названых паказчыкаў далучальнай сувязі можна будзе дакладна выявіць значэнне мнагазначнага злучніка ў сказе і тэксце. Гэта будзе садзейнічаць павышэнню культуры пісьмовай формы мовы, будзе рабіць яе больш выразнай і камунікатыўна дзейснай.

Літаратура

1. Бурак, Л.І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л.І. Бурак. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975. – 254 с.

Л. Л. Бурак (Мінск)